

ЗАКАРПАТСЬКІ МІКРОТОПОНІМИ БАСЕЙНУ РІЧКИ УЖА ЯК ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Анотація. У розвідці аналізуються особливості лексикографічного опрацювання мікротопонімів басейну річки Ужа. Визначено основні принципи укладання словникової статті.

Ключові слова: мікротопонім, басейн річки Ужа, словник, словникова стаття, структурно-семантичні та назвотвірні аспекти аналізу мікротопоніма.

На сучасному етапі здійснено значну роботу щодо збирання й аналізу регіональної мікротопонімії: Чернігівсько-Сумського Полісся (Є. Черепанова), Рівненщини (Я. Пура), Підгір'я (О. Михальчук), Західного Поділля (Н. Лісняк), Чернівецької області (І. Чеховський), Сколівщини (Н. Сокіл), півночі Львівської області (О. Проць), центральних та східних районів Львівської області (Н. Яніцька). Проте особливо актуальним є не лише комплексне дослідження українського мікротопонімікону, але і його подальше лексикографічне опрацювання, яке нині представлене переважно словниками або реєстрами назв, доданими до монографій, дисертацій тощо. На думку Т. Гаврилової, нагальна потреба таких словників зумовлена багатьма чинниками: «Деякі пропріати-ви впродовж історичного розвитку зазнають змін (як значенневих, так і формальних), перейменовань. Нерідко зникають об'єкти – носії індивідуальної назви. Прикро, але відходить старше покоління представників певної говірки й знавців місцевих оноімів» [3, с. 104].

Дослідження українських топонімів у лексикографічному аспекті презентоване окремими працями: *Словник мікрогідронімів України: Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина* / [уклад. І. М. Желізняк та ін.; під ред. О. П. Карпенко]. – К.: Обереги, 2004. – 448 с.; *Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: у 2-х т.* – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Т.1. – 408 с.; Т.2. – 536 с.; *Словник мікротопонімії Черкащини* / Укладачі: Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко. – Черкаси, Вид. Ю. Чабаненко, 2010. – 494 с. (у словнику подано народну інтерпретацію походження назв, шляхом транскрибування відбито особливості говірок; словник містить 3525 мікротопонімів, зафіксованих із уст жителів близько двохсот населених пунктів); *Павленко Сергій. Мікротопоніми Чернігово-Сіверщини.* – Чернігів, 2013. – 600 с. (нагромаджено фактичний матеріал за адміністративним поділом). Мікрогідроніми та мікроороніми Івано-Франківщини зафіксував та проаналізував у словниках Мирослав Габорах: *Гідронімія Івано-Франківщини: словник-довідник.*

– Снятин: Прут-Принт, 2003. – 284 с., *Назви гір Івано-Франківщини: словник-довідник.* – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – 352 с.

Мета нашої розвідки – представити особливості лексикографічного опрацювання закарпатських мікротопонімів басейну річки Ужа. Завдання – визначити основні принципи укладання словника мікротопонімів, здійснити опис структури словникової статті.

Топонімія Закарпаття привертала увагу науковців уже з XIX століття (Ю. Гуца-Венелін, М. Лучкай, І. Панькевич, О. Соболевський, Г. Стрипський, І. Філевич та ін.): назви цікавили дослідників передусім як допоміжний матеріал для підтвердження переконань у сфері історії, географії. На думку К. Галаса, першим, хто займався топонімією Закарпаття, був Іван Фогорашій. Під псевдонімом Іван Бережанин він послав витяг з написаного ним 1827р. твору про історію та топографію Закарпаття вихідцеві із цієї землі Орлаєві. На жаль, повний текст праці Фогорашія “Историко-топографическое карпато- или угро-россиянское описание” не знайдено [6, с. 5].

Серед численних наукових розвідок, що мають важливе значення для вивчення історії й культури Закарпаття та містять цінні дані для топонімічних студій, є праця російського науковця О. Л. Петрова “Карпаторусские межевые названия из пол. XIX – и из нач. XX века” [12]. Тут, крім вступного огляду ономастичних досліджень на території України, зібрано анкетні матеріали О. Банова, Ф. Пешті, Г. Стрипського, Шафранка та священика Чонди. Назви, яких нараховується, за словами ж самого автора, близько 15000, подані спочатку за комітатами, а потім – в алфавітному покажчику. Незважаючи на певні недоліки (перекручення, а подеколи спотворення назв не лише на фонетичному, але й морфологічному рівнях), ця праця використовується в багатьох ономастичних студіях. На думку К. Галаса, це була перша спроба видання в нас регіональної збірки українських топонімів, яка не втратила свого значення до наших днів, оскільки на сучасному етапі її, на жаль, нічим замінити [6, с. 32].

Одними з перших студій післявоєнного часу, що містять аналіз мікротопонімного фактичного матеріалу Закарпаття, були праці М. Банка [1, 2 та ін.]. Ґрунтовними та різнопроблемними є наукові

розвідки В. Німчука, присвячені дослідженню живомовного топонімного матеріалу, закарпатських місцевих географічних апелятивів, деяких ойконімів, історичної топонімії Закарпаття [10,11 та ін.]. Велику цінність для вивчення закарпатської топонімії мають праці Й. Дзензелівського, у яких представлено аналіз топонімів і географічних термінів, що стають базою для утворення та функціонування власних назв [7, 8 та ін.]. Топонімна проблематика наявна і в ономастичних студіях П. Чучки [13,14 та ін.]. До когорти вчених, які долучились до вирішення окремих питань закарпатської топонімії, належать М. Грицак, В. Добош, Ф. Куля, П. Чучка (молодший). Х.Зикань та Н. Кидибиц вивчають угорську топонімію Закарпаття. Вагомими для аналізу закарпатської мікротопонімії є праці словацьких науковців, які досліджують мікротопонімію сусідніх словацьких земель [15-17 та ін.]. Тут варто згадати про Миколу Дуйчака, який проаналізував мікротопоніми українських сіл Східної Словаччини (*Дуйчак М. Мікротопоніми українських сіл Східної Словаччини* / М.Дуйчак // Наук. зб. МУК у Свиднику. – Братислава: Словацьке педагогічне т-во. – 1994. – № 19. – С. 260–372; – 1995. – № 20. – С. 321–448; – 1998. – № 21. – С. 261–301; – 2001. – № 22. – С. 311–341.).

Значний внесок у вивчення топонімів Закарпаття зробив К.Й. Галас. Більшість праць мовознавця присвячена українській географічній термінології. У кандидатській дисертації К. Галаса представлено ґрунтовну мовну аргументацію назв населених пунктів Закарпаття [4]. Вершиною наукової діяльності дослідника є його великий за обсягом «Словник українських топонімів Закарпаття» (понад 5000 сторінок машинописного друку), який, на жаль, не опублікований, хоча становить цілу енциклопедію історії та культури Закарпаття (фрагменти словника надруковано у збірнику наукових праць: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. – Вип. 6: Збірник пам'яті Кирила Галаса. – Ужгород, 2002. – 492с.).

Укладений словник українських мікротопонімів басейну річки Ужа є першою лексикографічною спробою систематизації та комплексного лінгвістичного опрацювання близько 8 000 назв географічних об'єктів і їх варіантів на позначення понад 6 370 географічних об'єктів. Уміщений матеріал – це особисто зібрані експедиційним методом мікротопоніми протягом 2003–2007 рр. безпосередньо від респондентів, що є корінними жителями досліджуваних населених пунктів на території Великоберезнянського, Перечинського та частково Ужгородського районів Закарпатської області. Географічно-адміністративний принцип виокремлення території басейну річки Ужа дозволив виділити комплексну однорідну систему з погляду фізико-географічних характеристик (гористий рельєф, взаємозумовлений розвиток флори і фауни), історико-культурних процесів (заселення українського автохтонного населення), діалектного чле-

нування (функціонування західнозакарпатської говіркової групи) та адміністративних меж (63 населені пункти). Опитування проводилося за «Програмою збирання матеріалів для дослідження топоніміки в Україні» К. Цілуйка (охоплює практично всі типи географічних об'єктів, що є специфічними для території України, проте поза увагою в цій програмі залишились назви географічних об'єктів, які, на нашу думку, теж належать до обсягу мікротопонімії: назви шляхів зв'язку, місць поклоніння будь-якої релігії, тобто назви церков, дзвіниць, хрестів тощо).

Крім власних матеріалів, зібраних у польових умовах на сучасному етапі, у словнику використані доступні архівні рукописні документи середини XIX ст. – початку XX ст. Закарпатського обласного архіву в м.Берегові. Мікротопоніми зафіксовано переважно в описах кордонів, реєстрах та на мапах земельних наділів населених пунктів. Робота над цими матеріалами засвідчила різні форми і варіанти утворених мікротопонімів, дуже часто zdeформованих правописними традиціями або непрофесійністю та непідготовленістю записувача, тобто автора. У більш ранніх рукописних джерелах мікротопоніми досліджуваного регіону не виявлені взагалі.

Дослідження мікротопонімів басейну річки Ужа з погляду діахронії дало змогу виявити перші свідчення про назви географічних об'єктів лише з середини XIX ст. Уже на той час мікротопонімія регіону була сформована й представлена практично всіма назвотвірними моделями, структурними типами та семантичними групами: *Medzivo dumi* [КЗ Забр. 1853], *Bipkova* [КЗ Бер.П. 1853], *Poza široky horb* [КЗН Бук. 1863], *Vosna polenka* [КЗН В.Бер. 1863], *Waskoviat* [КЗН Вол. 1859] тощо. Пізніші зміни відбувалися переважно в результаті кількісного розширення наявних груп.

Будучи одиницями локального значення, що утворилися на базі місцевої говірки, мікротопоніми представляють різні говіркові групи регіону. Ця закономірність пов'язана з творенням мікротопонімів переважно на діалектній основі з подальшим функціонуванням у цьому ж мовному середовищі. Саме тому, на думку В. Німчука, мікротопонімію необхідно вивчати в найтіснішому зв'язку з народними говорами: «Топоніми органічно входять у систему окремих говірок чи діалектів. Особливо тісно пов'язана з тим чи іншим діалектом, говіркою мікротопоніміка. Величезна кількість топонімних назв, як відомо, виникла із загальних іменників або утворена від останніх словотворчими засобами [11, с. 45]».

Зібраний матеріал засвідчив, що мікротопонімія басейну Ужа зберегла ряд давніх фонетичних і морфологічних діалектних особливостей регіону (у межах басейну функціонує значна частина ужанських говірок, які належать до середньозакарпатського масиву говорів карпатської групи діалектів південно-західного наріччя; крайню північ-

ну межу займають говори, перехідні до бойківських), наприклад: пот. *Биса́г'і́ус'ки́ї* (Тих.), п. *Біск'і́диц'* (Став.) (сильне звуження ІеІ перед голосними *i*, *u* та м'якими приголосними в [e^h] [и], навіть [і]), п. *Баран'і́ус'ки́ї Горб'* (Ужок), п. *Бимаку́ї* (Лік.), л. *Кун'с'кої* (Мирча) (відбиття етимологічних ІоІ, ІеІ у новозакритих складах), п. *Басы́о* (М.Бер.), п. *Восо́кий Вє́ришок* (Пол.Г.) (лабіалізація ЫІ), п. *Бє́рєх* (Пол.Г.), ур. *Бе^uск'і́д^m* (Ужок) (повне або часткове оглушення дзвінких приголосних у кінці слів і перед глухими приголосними), п. *Ігнати́к* (Паст.), ур. *Іє́риш':а* (К. Паст.) (збереження [и] на початку назви), г. *Корпан'і́ова По́гар'* (М-ки) (збереження м'якості приголосних [р] та [ц]), п. *Імиш'і́ова – Імиш'і́ова* (Бег. П.), л. *Восинка́ – О́синка* (Нов.) (вживання / невживання протетичних [й] та [в]), л. *Зака́м'ана* (Чорн.), л. *Ка́мн'ани́ца* (Дубр.) (вторинний [н] після історично м'якого [м] перед *a < e*), ур. *На Грє́бени* (Зав.) (у І відміні іменників жіночого роду в м'якій та мішаній групах – давня флексія -и в давальному та місцевому відмінках), п. *На Вир'хóви* (Смер.) (в іменниках II відміни в давальному відмінку однини – флексія -ови (-єви), зрідка -у), п. *Зася́кóвое* (Смер.), п. *Майоро́вої* (Рус.М.) (прикметники середнього роду в минулому часі зберігають нестягнену форму -оїє, та -ої) та інші.

Враховуючи природу утворення мікротопоніма, у словнику ми намагалися простежити етапи (зміни), що відбувалися за час функціонування назви. Погоджуючись із позицією К.Галаса про особливості формування окремих одночленних топонімів (прикметникових), топонімів, що мають вигляд прийменникових конструкцій і таких, що на їх базі утворились, у нашому словнику оперуємо термінами *субстантивіт* (назва, яка первісно мала вигляд двочленної назви, але згодом утратила означуваний член, після чого член означувачий субстантивувалася, наприклад: *Га́н'ково* < *Га́н'ково По́ле*), *еліттивіт* (назва, яка, не будучи одиницею прикметникового походження, втратила, як і субстантивіт, означуваний член (*Коло́ Цигану*, у момент виникнення онім мав вигляд *Хи́жа Коло́ Цигану*), *номінативіт* (новоутворена назва у формі називного відмінка, яка сформувалася з еліптитів шляхом перетворення прийменника у префікс при паралельному усуненні флексії непрямого відмінка та з одночасною заміною її відповідною флексією (у тому числі й нульовою) називного відмінка: *Ме́жир'і́ки* [< *Мі́ж Р'і́ками*] і под.) [5, с. 112-113].

Певна частина (≈35%) мікротопонімів басейну річки Ужа існує у вигляді декількох (двох, трьох) рівноправних варіантів, які постачають цінний матеріал для вивчення діалектної системи досліджуваного регіону. Виявлення, фіксація та розгляд паралельних вживань допоможе глибше вивчити специфіку утворення та функціонування власних назв. Неврахування варіантів при здійсненні лінгвістичного аналізу може призвести до хибних ви-

снoveквів. Однак звертаємо увагу на незначну фіксацію мікротопонімних варіантів у наявних комплексних працях з цієї галузі, що не є, на нашу думку, цілком природним явищем для мікротопонімних систем.

У нашому словнику подаємо всі основні групи зафіксованих варіантів мікротопонімів (фонетичні, назвотвірні варіанти, різнородові субстантиви та інші): п. *Доб'юд'і́л'ниці́ – Догод'і́л'ниці́* (Р.Паст.), п. *Ертáш'і – Йертáш* (Вішка), п. *Гу́мен'і́у Горн – Гу́мін'і́у Горн* (Люта), дж. *Гус'і́у Стун'і́к – Гус'т'і́у Стун'і́к* (Зав.), п. *Кру́ш'і́к – Хру́ш'і́к* (Пер.), п. *Бре́штáнуї́ (горн?) – Бре́штáново (поле?)* (Бег.П.), ч.с. *Банац'к'і́у Прóг'ін – Банац'ки – Банац'к'і́ус'ки́ї Об'шарок – У Банац'к'і́у*, пот. *Кі́бз'і́у Пóт'і́к – К'і́бз'і́ус'ки́ї Пóт'і́к* (Люта), п. *Петра́ Чавáргóвого Пáс'і́ка // Чавáргóва Пáс'і́ка* (Гусн.), вул. *Ву́лиц'а – Ву́личка* (Пол.Г.) та інші.

На думку Ю.О. Карпенка, багатоваріантність є ознакою молодості топонімної системи, оскільки відбувається лише процес вибору постійної назви: чим довше існують назви, тим менше синхронічних варіантів вони мають [9, с. 55–56]. Погоджуючись із науковцем, хочемо вказати ще на одну можливу причину функціонування різних варіантів однієї назви, а саме – через її відносно довге існування. Втрата чи повне забуття деяких базових апелятивів чи онімів призводить до повної деетимологізації назв, що супроводжується утворенням багатьох варіантів (найчастіше народноетимологічних).

Отже, словник українських мікротопонімів басейну річки Ужа у своїй основі діалектний, оскільки ми намагалися максимально зберегти всі фонетичні, морфологічні та інші особливості назв. Лінгвістична інтерпретація кожного оніма відображає структурно-семантичні та назвотвірні аспекти аналізу власної назви. При укладанні словника ми дотримувалися таких вимог: 1) основним джерелом поповнення є особисті записи; 2) фіксацію кожного мікротопоніма здійснюємо фонетичною транскрипцією зі збереженням усіх фонетичних, акцентуаційних, морфологічних, назвотвірних та інших особливостей; 3) розміщуємо мікротопонімний матеріал за алфавітним порядком; усі компоненти багаточленних назв подаємо з великої літери (прийменники в тому числі); 4) словникову статтю будуємо в такій послідовності: а) мікротопонім (реєстрове слово) у називному, родовому та місцевому відмінку; частини назв, що повторюються без змін (при відмінюванні), випускаються і позначаються рискою (--); можливі варіантні форми; б) територія функціонування мікротопоніма (назви сіл подаються скорочено); в) лінгвістична інтерпретація назви, що передбачає, передусім, назвотвірний аналіз: який мовний матеріал (його значення) став базою утворення мікротопоніма (подаємо експедиційні матеріали), яких змін зазнав уже сам мікротопонім; г) структурно-семантичні та назвотвірні аналоги з мікро-

топонімії інших регіонів, зафіксовані в наявних словниках.

Словник також міститиме список респондентів (291 особа), короткі відомості про них, алфавітний перелік населених пунктів, у межах яких досліджувалася мікротопонімія, список скорочень назв, джерел тощо.

Вважаємо, словник мікротопонімів басейну річки Ужа матиме практичну цінність: досліджений фактаж може бути використаний у лінгвогеографії та лексикографії при укладанні словника мікротопонімів України, “Українського ономастичного

атласу”, “Слов’янського ономастичного атласу”, для поповнення реєстру словника закарпатських антропонімів та вузькорегіональних географічних термінів Закарпаття, у навчальному процесі під час вивчення історії української мови, лексикології, діалектології, при читанні спецкурсів з ономастики, лінгвокультурології тощо. Зібраний та проаналізований матеріал є надійною базою для створення цілісної картини становлення загальноукраїнської регіональної мікротопонімної системи, тому, сподіваємося, стане поштовхом до подальших ономастичних студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Банк М.В. Из спостережень над мікротопонімією Закарпаття / М. В. Банк // Питання топоніміки та ономастики. – К.: Наук. думка, 1962. – С.164–168.
2. Банк М.В. Відображення типів підсічного господарства в місцевій топонімії / М.В. Банк // Тези доповідей та повідомлень (УЖДУ) XIX наукової конференції: серія мовознавча. – Ужгород, 1965. – С. 47–53.
3. Гаврилова Т. До питання про особливості дослідження місцевої топонімії (на матеріалі) // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Українська діалектна лексика як об’єкт словникарства та лінгвогеографії. До 100-річчя М.А.Грицака: збірник наукових праць / [відп. ред. І.В. Сабадош]. – 2008. – Випуск 12. – С. 104–106.
4. Галас К. И. Топонимика Закарпатской области (Названия населенных пунктов): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.661 “Укр. язык” / К. И. Галас. – Ужгород, 1960. – 15 с.
5. Галас К. Й. Словник українських топонімів Закарпаття / К. Й. Галас // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5 – 6 травня 1992 р.). – Ужгород, 1993. – С. 109–117.
6. Галас К. Й. Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті: учбовий посібник / К. Й. Галас. – Ужгород, 1979. – 119 с.
7. Дзензелівський Й.О. Из спостережень над українською гідрографічною номенклатурою (назви частин річки) / Й.О. Дзензелівський // III Республіканська ономастична (гідронімічна) конференція: тези доповідей. – К., 1965. – С. 23–27.
8. Дзензелівський Й.О. Українські топоніми, утворені від апелятивів із суфіксом *-адь* / Й.О. Дзензелівський // IV Республіканська ономастична конференція: тези доповідей. – К., 1969. – С. 217–218.
9. Карпенко Ю.А. Признаки молодости топонимической системы / Ю.А. Карпенко // Перспективы развития славянской ономастики. – М.: Наука, 1980. – С. 48–57.
10. Німчук В. В. З історичної топонімії Закарпаття / В. В. Німчук // Питання сучасної ономастики. – К., 1976. – С. 19–28.
11. Німчук В. В. Про необхідність вивчення топоніміки у зв’язку з народними говорами / В. В. Німчук // Питання топоніміки та ономастики. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 45–53.
12. Петров А. Карпаторусские межевые названия из пол. XIX в. и из нач. XX в. / А. Петров. – Praha: SAVU, 1929. – 220 с.
13. Чучка П. П. Прізвища топонімічного походження на Закарпатті / П. П. Чучка // Доп. та повідомл. Ужгород. ун-ту / Серія філол. – Ужгород, 1961. – №7. – С.61–63.
14. Чучка П. П. Діалектні й ономастичні ареали української мови / П.П. Чучка // Структура і розвиток говорів на сучасному етапі: XV Респ. діалектолог. нарада. – Житомир, 1983. – С. 86–88.
15. Blichá M. Tvorenie chotárnych názvov z apelatív v Ondavskey a Topilanskey doline / M.Blichá // VI Slovenská onomastická konferencia: zb. mat. – Bratislava, 1976. – S.215–218.
16. Lipták Š. Chotárne názvy zo slovenskej časti bývalej užhorodskej stolice na starších katastrálnych mápach / Š. Lipták // Nové obzory. – Košice, 1974. – S. 409–429.
17. Mazúr S. L’udová etymológia a sémantická stránka niektorých pukanských chotárnych názvov / S. Mazúr // VI. Slovenská onomastická konferencia: zb. mat. – Bratislava, 1976. – S. 219–220.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ:

а) історичних джерел: *КЗ Бег.П. 1853* – Карти земель кадастрального округу с. Бегендяцька Пастіль за 1855 р.; *КЗ Забр. 1853* – Карти земель кадастрального округу с. Забродь за 1853 р.; *КЗН Бук. 1863* – Карти земельних наділів кадастрального округу с. Буківцьова за 1863 р.; *КЗН В.Бер. 1863* – Карти земельних наділів кадастрального округу с. Великий Березний за 1863 р.; *КЗН Вол. 1859* – Карти земельних наділів кадастрального округу с. Волосянка за 1859 р.; б) назв населених пунктів: Бег.П. – с.Бегендяцька

Пастіль, Вішка – с. Вішка, Гусн. – с. Гусний, Зав. – с. Завосино, К. Паст. – с. Костьова Пастіль, Люта – с. Люта, М. Бер. – с. Малий Березний, Мирча – с. Мирча, Рус. М. – с. Руський Мочар, Р. Паст. – с. Розтоцька Пастіль, Смер. – с. Смерекова, Став. – с. Ставне, Ужок – с. Ужок, Чорн. – с. Черногорова (Великобрезнянський район); Дубр. – с. Дубриничі, Завб. – с. Завбуч, Лік. – с. Лікіцари, Мокра – с. Мокра, М-ки. – с. Маюрки, Нов. – с. Новоселиця, Пол. Г. – с. Полянська Гута, Пер. – м. Перечин, Паст. – с. Пастілки (Перечинський район); в) *номенклатурних термінів*: вул. – вулиця, г. – гора, дж. – джерело, л. – ліс, п. – поле, пот. – потік (річка), ур. – урочище, ч.с. – частина села.

Banyoi Veronica

Transcarpathian microtoponyms of the Uzh river basin as a object of lexicographical study

Summary. The article deals with the peculiarities of lexicographical study of microtoponyms of the Uzh river basin; principles of compiling of dictionary item are analyzed.

Key words: microtoponym, the Uzh river basin, dictionary, dictionary item, structural, semantic and name-forming aspects of research of microtoponyms.

Одержано 25.05.2016 р.